

Szubkultúrák és ellenkultúrák*

A szubkultúra és ellenkultúra fogalmak használata igen elterjedt a szociológiai kutatásban és szakirodalomban, és nem csupán olyan értékek és normák (tehát a társadalmi viselkedéssel kapcsolatos szabályok és elvárások) feltételezett rendszereinek körülhatárolására, melyek eltérnek attól a nagyobb normatív rendszertől, melynek részét alkotják, hanem a heterogén társadalmakban fellelhető norma- és értékbeli sokszínűség hangsúlyozására is. Ezek a fogalmak azonban nem szinonimák, és különböznek keletkezésük okaiban, körvonalaik határozottságában, illetve az őket körülvevő avagy domináns kultúrához való viszonyukban. Ez a cikk e két képződmény elemző megkülönböztetésével foglalkozik (bár tényleges megnyilvánulásaik keveredhetnek), továbbá jelöltjeikkel, körülhatárolásukkal s azokkal a folyamatokkal, melyek kialakulásuk, fenntartásuk és idővel bekövetkező változásaik mögött vannak.

1. Szubkultúrák

Bár először a fiatalkori bűnözés tanulmányozásával kapcsolatban merült fel, a szubkultúra fogalmát jóval szélesebb értelemben alkalmazzák a szociológiában: az etnikai, vallási és serdülő rangtárs csoportok tanulmányozásától egészen a népesség egyes szegmensei közötti osztálybeli és vallási különbségek elemzéséig (YINGER 1960). Legelterjedtebb használatában a szubkultúra egy olyan csoport megkülönböztető normáira, értékeire, hiedelmeire és életstílusára utal, amely elhatárolódott más csoportoktól, s attól a nagyobb kulturális és normatív rendszertől, melynek része. Bár társadalmi intézmények és közös értékek hálózata révén kötődik a nagyobb társadalomhoz és kultúrához, a szubkultúrát az orientációk és az elméletitől egészen a fizikai vagy anyagi jellegűekig terjedő komponensek egész sora jellemzi, melyek megkülönböztetik a szélesebb kultúrától (FINE–KLEINMAN 1979). Ily módon az egyik végponton ott találjuk azokat a szubkultúrákat, melyek a nemzeti kultúrának csak néhány elemében osztoznak (pl. a cigányok), a másik végponton pedig azokat, melyeknek csak kevés igazán megkülönböztető elemük van, inkább csak variációk (például területi vagy osztálybeli szubkultúrák). Ezek között a végpontok között számos egyéb szubkultú-

* TAYLOR, R. L.: Subcultures and Countercultures. In: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Volume 8. Editor-in-Chief R. E. ASHER. Coordinating Editor J. M. Y. SIMPSON. Oxford–New York–Seoul–Tokyo, Pergamon Press, 1994. 4385–90.

rát találunk, melyek tagjai a nagyobb társadalomhoz való kötődésnek különféle fokozatait mutatják.

Egy társadalom szociális differenciálódása elősegíti a szubkultúrák kialakulását. Minél összetettebb egy kultúra, és minél heterogénabb a populáció, annál több szubkultúra létezik. Az életkor, a nem, az etnikai hovatartozás, a vallás, a lakóhely és a régió gyakran együttesen hozza létre a szubkultúrák sokaságát a modern, iparosodott, komplex társadalmakban, valamelyest eltérő normákkal és viselkedésbeli elvárásokkal. Ilyen módon a szubkultúrák akár átfedésbe is kerülhetnek egymással és a nemzeti kultúrával, és az egyének egyidejűleg és különféle mértékben több szubkultúra részesei is lehetnek.

1.1. A szubkultúrák határai

A fentebb azonosított szubkultúra terminus jelöltjeinek sokfélesége arra utal, hogy az egyik szubkultúrát a másiktól elválasztó határok élessége változhat az adott szubkultúra orientációjától, illetve attól függően, mennyire szolgál a tagjai számára az identitás fő meghatározójául. Egyes szubkultúrák erős kötöttséget mutatnak jól megalapozott érdeklődésekkel vagy orientációkkal, s ezek tagjaik tartós figyelmét és nagyfokú érzelmi kötődését várják el. Mások lazábban fókuszáltak, nincs világosan meghatározott szerkezetük vagy koherens identitásuk, és a szubkultúra normáira vonatkozóan csak korlátozott az egyetértés. Az etnikai szubkultúrák körvonalait általában a szokások, a nyelv, illetve szervezetek és informális kapcsolatok hálózata erősíti meg és tartja fenn, melyek a csoportidentitás és -szolidaritás forrásaként szolgálnak. Az ifjúsági szubkultúrák körvonalai másrésről kevésbé élesek, bár az ifjúság általában bizonyos korfüggő orientációkkal, ideológiákkal és viselkedési stílusokkal bír, melyek elkülönítik őket a gyermekektől és a felnőttektől (HALL–JEFFERSON 1976). Egyes csoportok esetében a szubkultúra körvonalai csak bizonyos alkalmakkor válnak határozottá, amikor ugyanis érdekeiket vagy identitásukat közvetlen veszély fenyegeti. A nagyobb társadalom stigmatizáló reakciói azt is eredményezhetik, hogy a szubkultúra körvonalai élesebbé válnak, és a szubkultúra ellentétbe kerül a domináns kultúrával. Mivel az egyének eltérő mélységig vesznek részt a szubkultúrában, és nem ugyanolyan mértékben kötődnek hozzá, nem minden résztvevő fogja ugyanúgy meghatározni a határait.

Bár nincsen általánosan elfogadott eljárás egy szubkultúra paramétereinek meghatározására, fontos annak megállapítása, hogy egy-egy szubkultúra résztvevői társadalmi életének mely aspektusait nem befolyásolják annak normái és értékei, tehát fel kell mérni azon területeket, ahol a nagyobb normatív rendszer kulturális szabályai uralkodnak, s annak mértékét, amennyire a szubkultúrabeli tagság az identitás fontos összetevőjét képezi (CLARK 1974). Így az egyik véglet az, amikor valaki egy olyan hagyományos egyház vagy társadalmi klub tagja, mely csak névleges időbeli és érzelmi elkötelezettséggel jár, a másik pedig az,

amikor egy olyan vallási szektához tartozik, mint az amish¹ közösség az USA-ban, amely tagjainak szigorúan előírja mind viselkedési normáit, mind gazdasági és társadalmi tevékenységét.

1.2. A szubkultúrák létrejötte

A szubkultúrák létrejöttére számtalan magyarázatot vagy hipotézist kidolgoztak már. Az egyik magyarázat a külső tényezők szerepét (pl. bevándorlás) hangsúlyozza a társadalmi szubkultúrák létrejöttében. Így az ugyanazon a társadalmon belül kapcsolatba kerülő, de formálisan vagy informálisan a nemzeti kultúrába való teljes asszimilálódástól elzárt, különböző kulturális háttérű csoportok közti kapcsolat etnikai szubkultúrákat hozott létre (YINGER 1960). Az USA-ban például THERNSTROM (1980) több, mint 125 etnikai szubkultúrát különített el, melyek az országba az elmúlt 200 év során bevándorló nemzetiségek sokaságából jöttek létre, MELTON (1988) pedig kb. 1200 vallási szubkultúrát talált. Bár ezeknek az etnikai szubkultúráknak a tagjai gyakran osztoznak a nemzeti kultúra számos kulturális elemében és normáiban, ezek az értékek gyakran keverednek, vagy megtörnek sajátos hagyományaik prizmáján (GORDON 1964).

A szubkultúrák sokszor hasonló társadalmi státusszal rendelkező egyének közötti különféle interakciós vagy érintkezési sémákból alakulnak. A népesség azonos struktúrabeli pozíciójú (életkor, nem, osztály, foglalkozás stb.) szegmensei természetes módon gyakrabban érintkeznek egymással, mint más szegmenshez tartozókkal, saját státuszukból és a más helyzetben levő egyénektől való viszonylagos elszigeteltségükből adódó közös problémáik okán. Idővel normák, értékek és hiedelmek rendszere, tehát szubkultúra jön létre, s az interperszonális kommunikáció, a tömegtájékoztatás, illetve egyéb kommunikációs kapcsolódások révén elterjedhet azon egyének társadalmi hálózatában, akik, bár térben egymástól szétszórva találhatók, azonosulnak vele (ARNOLD 1970).

Egy harmadik hipotézis szerint a szubkultúrák válaszok olyan, a beilleszkedés, a nélkülözés vagy a státuszbeli frusztráció okozta problémákra, melyek a nagyobb társadalom normatív vagy kulturális ellentmondásai által keletkeztek. Ez a hipotézis, melyet a fiatakkori bűnözés és a deviáns magatartás más formáinak magyarázatára dolgoztak ki, csoportok jóval szélesebb körére vonatkoztathatóvá vált, mely csoportok valamilyen tekintetben periférikusak a társadalomban, és melyek életstílusa szembenáll a szélesebb kultúráéval. Ennek a nézetnek klasszikus és leghatásosabb példája A. K. COHEN „Delinquent Boys” [Bűnelkövető fiúk] c. írása (1955), melyben a szerző a szubkultúrák általános elméletét ismerteti, belefoglalva az anómiaelméletet is, melyet R. MERTON (1938) dolgozott ki a szubkultúrák kialakulásával és fennmaradásával kapcsolatban. MERTON szerint anomia (tehát normakonfliktus) alakul ki, amikor kulturálisan előírt

¹ Anabaptista szekta az USA-ban (Jacob Amman 17. századi svájci püspökről). (A szerk.)

célok (pl. anyagi javak megszerzése) és az ezek eléréséhez szükséges intézményesített, legitim eszközök között ellentmondás vagy szakadás van. Ez a helyzet feszültséget teremt a társadalomban bizonyos pozícióban levő olyan egyének céljai és eredményei között, akiknek hozzáférését az elfogadott eszközökhöz súlyosan korlátozzák vagy megtagadják. Következésképpen az előírt eszközökhöz való ragaszkodás meggyengül, vagy el is utasítják azt, és a deviancia különféle formái alakulnak ki. MERTON elméletére alapozva, de pszichológiai dimenzióba helyezve, COHEN a munkásosztálybeli ifjúság bűnöző szubkultúráinak létrejöttét annak a státuszbeli frusztrációnak a függvényeként magyarázza, melyet ezek a fiatalok tapasztalnak a középosztálybeli értékek és célok elérésére való törekedés közben, a siker meggátolt lehetőségei vagy társadalmi elégtelenségük miatt. Erre a problémára a megoldás a bűnöző banda vagy szubkultúra, mely lehetővé teszi a munkásosztálybeli fiataloknak nemcsak azt, hogy visszavágjanak annak a rendszernek, mely stigmatizálja őket, hanem azt is, hogy státuszt szerezzenek jóval könnyebben elérhető ismérvek révén. Bár egyes szerzők tagadják COHEN elképzeléseinek némely aspektusát, a legtöbben elfogadják azt az alapvető érvelését, hogy a szubkultúrák olyan fennálló strukturális problémákra adott válasz gyanánt jönnek létre, melyekkel elégséges számú, és egymással megfelelő interakcióban levő egyén találkozik.

A szubkultúrák létrejöttének kifejezetten marxista értelmezését dolgozta ki P. COHEN (1972), aki hangsúlyozza az osztálykonfliktus változó dinamikája és a munkásosztálybeli szubkultúrák kialakulása közti kapcsolatot, illetve az általuk képviselt szimbolikus és ellenálló szerepeket. Pontosabban COHEN a különféle angliai ifjúsági szubkultúrák (modok², Teddy Boy-ok³, skinheadek) létrejöttét a munkásosztálybeli közösségek életében bekövetkezett anyagi és társadalmi változásokhoz köti, illetve olyan történelmi és gazdasági erökhöz, melyek rávilágítottak a szélesebb társadalom bizonyos strukturális ellentmondásaira. A munkásosztály kultúrája és az anyakultúra közötti feszültség szimbolikus kifejezőmódja a szubkulturális stílus, vagyis az argó, a ruházat, a zene, továbbá a munkásosztálybeli ifjúság olyan rituáléi, melyek ellentmondanak a társadalmi kohézió és konszenzus mítoszának.

Annak ellenére, hogy eltérő elméleti állásponton vannak, és/vagy eltérően helyeznek hangsúlyt a dolgokra, a legtöbb szerző egyetért abban, hogy a szub-

² Az 1960-as évek Nagy-Britanniájának egyik társadalmi pánikot kiváltó, választékos öltözködéssel és Lambretta motorokkal fémjelezhető, munkásosztálybeli gyökerekkel rendelkező ifjúsági szubkultúrája, egyben zenei irányzat. Az elnevezés a *Modernist* 'modernista' szó rövidülésével jött létre. (A ford.)

³ A rock and roll feltűnése idején létrejött, a korabeli társadalmat megbotránkoztató brit ifjúsági szubkultúra, melynek tagjai iskoláztak, jobb anyagi helyzetűek, elsősorban felső középosztálybeliek voltak. Az elnevezés a VII. Edward uralkodása idején (1901–1910) jellemző öltözködési stílus követésének köszönhető (a *Teddy* az *Edward* becézett alakja). (A ford.)

kultúrák azokban a társadalmakban jöhetnek létre, melyeket olyan tényezőkre alapuló társadalmi differenciálódás jellemez, mint az életkor, a nem, az etnikai hovatartozás, az osztály vagy egyéb strukturális változók; és mindezekhez olyan társadalmi, politikai és/vagy gazdasági értelemben vett marginalitás társulhat, mely elősegíti az interakció és a kollektív identitás különféle változatainak kialakulását.

1.3. A szubkultúra fennmaradása és változása

Azok a feltételek és körülmények, melyek egy szubkultúrát létrehozhatnak, nem szükségszerűen azonosak azokkal, melyek fenntartják vagy átalakítják. A szerkezeti feltételek változhatnak, illetve a szubkultúra követőinek orientációi újfajta realitások súlya alatt, esetleg a problémáikra talált alternatív megoldásoknak köszönhetően átdefiniálódhatnak vagy átalakulhatnak. Sok minden múlik a szubkultúra természetén és a nagyobb társadalomhoz való viszonyán. Értékei és normái közösségi reakciók egész sorát válthatják ki a méla közönytől az általános nyugtalanságig vagy hisztériáig, aminek fontos következményei lehetnek a szubkulturális fejlődés és változás dinamikájára. Egy erősen negatív közösségi reagálás, beleértve a médiát és a társadalmi kontroll egyéb eszközeit is, katalizátorként szolgálhat a szubkultúrával történő jóval erősebb azonosulásra, és előidézheti értékeinek és normáinak a népesség nagyobb szegmensében történő szétterjedését. Ezt a folyamatot devianciaamplifikációnak nevezik (WILKINS 1965). Például az, hogy a punkokat és a modokat negatívan ábrázolták a brit sajtóban és televízióban, rögtön híressé tette ezeket a csoportokat, s így aztán felkeltették más fiatalok érdeklődését is, akik végül e szubkultúrák résztvevőivé váltak. Másrészt a közösség negatív reakcióinak komolysága veszélyeztetheti vagy aláaknázhatja a szubkultúra folytonos fennmaradását azáltal, hogy megnehezíti vagy költségessé teszi hívei számára a csoportban való aktív és nyílt részvételt, vagy pedig arra kényszeríti őket, hogy problémáikra egyéb megoldásokat keressenek. Az egyik lehetőség az, hogy minimalizálják az érintkezést a szubkultúra és a nagyobb társadalom tagjai között, ily módon elkerülhetővé válik a közfigyelem és a szankciók. Ilyenek a vallási és szektás közösségek, illetve a kábítószeres szubkultúrák. Rövidesen a negatív közreakciók a szubkultúra definíciójának és ideológiájának élesebb körvonalazódásához vezethetnek, befolyásának hatókörét megnövelik, és nagyobb normatív elszigetelődést és szolidaritást segítenek elő.

Ha a közösségi reakciók általában pozitívabbak vagy együttérzőbbek, a szubkultúra résztvevői meglehetősen szabadságot élveznek sajátos értékeik és hiedelmeik követésében anélkül, hogy megtorló szankcióktól kellene tartaniuk, addig, amíg nem zavarják meg a nagyobb kultúra alapvető értékeihez való ragaszkodást. Sőt egy szubkultúra bizonyos szelektált stílusbeli újításait (pl. ruházat, zene, argó) a népesség egyes szegmensei magukévá tehetik, illetve vállalkozók

kereskedelmi forgalomba bocsáthatják, hogy a domináns társadalom szélesebb köreiben is elterjedjen, s a folyamat során veszítsen megkülönböztető és felforgató jellegéből. Az ifjúsági szubkulturális stílusok bizonyos elemeinek átalakulása a tömegtermelés árucikkeivé (pl. ruhaárúsító butikokban, kis zeneboltokban) illusztrálja a szubkulturális asszimiláció folyamatát, ugyanúgy, ahogy az etnikai hagyományok bizonyos aspektusai is részeivé válnak az amerikai életforma főáramának.

Összegezve: egy szubkultúra sorsát nagyban befolyásolja a közösségi reakciók természete, a formális és informális szankciók ereje, és az, hogy résztvevői életében mennyire játszik központi szerepet a szubkultúrával való azonosulás. Ha egy szubkultúrát erőszakosan elnyomnak a társadalmi kontroll képviselői, az valószínűleg földalatti mozgalommá válik, rezisztens ideológiát hoz létre és dolgoz ki, és nagyobb pontossággal húzza meg önnön határait. Megfordítva, ha a szubkultúra nem képes elkerülni a domináns értékek vagy szankciók behatolását, akkor tagjai elhagyhatják, illetve megszüntethetik. Itt természetesen sok múlik egyrészt azon, hogy a szubkultúra központi szerepet játszik-e a személyes és a kollektív identitás kialakításában, másrészt az alternatív modellek hozzáférhetőségén. Ha a szubkultúrák bizonyos fokú legitimitást vagy toleranciát kapnak, akkor változhatnak, vagy azért, mert fokozódik az interakció azok között, akik részesei a szubkulturális hagyománynak és azok között, akik nem, vagy mert a domináns kultúra intézményeiben való részvétellel egyre nagyobb lesz az asszimiláló hatás.

Mivel minden egyes szubkultúra egyfajta válasz körülmények, problémák vagy ellentmondások bizonyos csoportjára, végső soron az ezekben a strukturális feltételekben bekövetkezett, gyakran éppen a szubkulturális mozgalmak által előidézett változások a kiváltói a szubkultúrák változásainak vagy gyökeres átformálódásának.

2. Ellenkultúrák

A szubkultúrák csak egy típusát képviselik azoknak a reakcióknak, melyekkel az egyének és a csoportok válaszolhatnak bizonyos, a modern, komplex társadalmakban meglevő strukturális feltételekre vagy problémákra. Egy másik reakció az ellenkultúra kialakulása. YINGER (1960) nyomán, aki először használta a terminust, az ellenkultúra kifejezés egy csoport azon értékeire és normáira utal, melyek éles konfliktusban állnak a nagyobb társadalom értékeivel és normáival. Bár az ellenkultúrák a szubkultúrák számos jellemzőjében osztoznak, ezektől különböznek abban, hogy kifordítják a domináns értékeket, illetve tagjaik bizonyos jellembeli hajlamában is, beleértve akár nonkonformis vagy deviáns viselkedésüket.

Míg a szubkultúrák a domináns értékek és intézmények „kompromisszumos változatára” törekszenek, hogy megőrizhessék tagjaik etnikai, vallási, foglalko-

zás- és osztálybeli egyediségét vagy a csoportidentifikáció egyéb vonásait (PARKIN 1971), az ellenkultúrák alternatív értékeket kívánnak biztosítani (vagy a meglévőkre fokozottabb hangsúlyt fektetni), melyek körül új identitások és normák alakíthatók ki. S míg a szubkultúrák tipikusan a nagyobb társadalom hagyományos kisközösségeiben léteznek (tehát etnikai, vallási stb.), és idővel lassan alakulnak ki bizonyos történelmi és szerkezeti körülményekre adott válaszképpen, az ellenkultúrák hirtelen jelennek meg, időben jóval közelebbi eredetű frusztrációkból és konfliktusokkal terhes helyzetekből. Az ellenkultúrák a szubkultúrákhoz hasonlóan nem független kultúrák, hanem a nagyobb társadalomhoz fűződő dialektikus viszony jellemzi őket, s ettől elszakítva nem is értelmezhetők igazán.

2.1. Az ellenkultúrák forrásai

Az ellenkultúrák mind tünetei, mind pedig megoldásai társadalmi zavaroknak, kulturális válságnak, illetve a társadalomban mélyen megtapasztalt személyes frusztrációknak. Bár analitikusan különbséget tehetünk az ellenkultúrák szerkezeti, kulturális és egyéni forrásai között, ezek a források nagyban függenek empirikus megnyilvánulásuktól, s azzal gyakran vegyülnek.

Strukturális avagy makroszinten az ellenkultúrák kialakulása egy társadalom fontos gazdasági és demográfiai változásaival hozható összefüggésbe, melyek hagyományos társadalmi kötöttségeket és státuszokat aknáznak alá, és melyek a normatív újítás lehetőségét táplálják. A gyors gazdasági fejlődés, és az ehhez társuló jólét, az egyre bővülő lehetőségek, a népességnövekedés az ellenkultúrák fejlődését hozta az újkőkor forradalma, a XI. századi ipari forradalom, a XVI. századi kereskedelmi forradalom és a XIX. századi ipari forradalom során (MUSGROVE 1974). Hasonló feltételek idézték elő az ellenkultúrák kialakulását és elterjedését az USA-ban az ifjúság körében az 1960-as és az 1970-es években. Ennélfogva az ellenkultúrák létrejötte mögött az előzmények nélküli gazdasági növekedés és az ehhez kapcsolódó fejlődés az alapvető teremtő erők a társadalmakban, és ezek működéséhez kulturális hagyományok s történelmileg specifikus körülmények járulnak az ellenkultúrák pontosabb meghatározóiként.

Kiemelkedő gazdasági változások társadalmi zavarokat eredményeznek, melyek felborítják az egyensúlyt egy társadalom normái és értékei között, és melyek az ellenkultúrák feltűnését sokkal valószínűbbé teszik. Egy gyorsan változó, bizonytalan környezetben a hagyományos értékek egyre kevésbé lesznek alkalmasak a viselkedés iránymutatására, és a kultúra számos rituáléja, mítosza, szimbóluma veszíthet érzelmi vonzerejéből vagy jelentéséből. Az uralkodó kulturális felépítményben érzékelt hiányosságok arra készítetnek, hogy az egyén új értékeket vagy interakciós normákat keressen, esetleg kifordítsa a meglévőket életvitel-minta gyanánt. Ekkor jön el az ellenkultúrák ideje. Némelyik a társadalmi rendet kívánja átalakítani radikális tiltakozó tevékenység vagy egyéb

nonkonform viselkedés útján, míg mások a társadalomtól való visszavonulást hirdetik elkülönülő ellenközösségekbe vagy szektás csoportokba, ahol új értékeket és normákat követhetnek mint egy új társadalom paradigmáit. Ahelyett, hogy a társadalmi rendet megtámadnák vagy attól visszavonulnának, egyes ellenkultúrák transzcendentális (gyakran kábítószeres) élmények révén egyszerűen csak az egyéni extázist, illetve megvilágosodást teszik lehetővé mint új értékek és új életmód felfedezésének eszközeit.

Az egyének egyes jellemvonásai vagy hajlamai szintén fontos szereppel bírnak az ellenkultúrák létrejöttében. A szülői visszautasítás, érzelmi elszigetelődés, továbbá az öntudatot és önbecsülést kikezdő más élmények korai tapasztalása egyes egyéneket hajlamossá tehet a negatív állásfoglalás különféle formáira, beleértve a megfordított értékek és az oppozíciós életstílus elfogadását, s így nagyobb a valószínűsége annak, hogy csatlakoznak az ellenkultúrák mozgalmaihoz (YINGER 1982). Sok ilyen egyén számára az ellenkultúrák kreatív megoldást jelentenek arra, hogy személyes alkalmatlanságuk, magányuk vagy elidegenedésük érzésével megbirkózzanak, míg alternatív értékeket és életstílust tapasztalnak. A pozitív impulzusok is készíthetnek egyes egyéneket arra, hogy szembenálló értékeket vagy megfordított normákat fogadjanak el. Azok az egyének, akiket szocializációs élményeik képessé tettek arra, hogy az erkölcsi fejlődés magasabb szintjére jussanak, miáltal a maguk választotta erkölcsi elvek irányítják viselkedésüket, sokkal valószínűbb, hogy aktívan részt vesznek az ellenkultúrákban, mint azok, akiknek erkölcsi normái kevésbé fejlettek (HAAN et al. 1968). A társadalmi egyenlőtlenség, mohóság és az emberi szenvedés és perverzitás különféle formái, melyek a gazdasági fejlődést és a társadalmi változásokat követik, megsérthetik az egyén erkölcsi normáit, és növelhetik annak valószínűségét, hogy a dominánssal szembenálló normákat és értékeket fog elfogadni.

A kommunikációs interlockok sokasága (tehát a többszörös csoportbeli tagság, a média) szolgál arra, hogy az ellenkultúrák társadalmi, kulturális és egyéni forrásait egybekösse, és a diskurzusnak egy olyan közös univerzumát hozza létre, mely megteremt a lehetőséget az ellenkultúrabeli értékek bevezetésére, hirdetésére vagy elfogadására.

2.2. Az ellenkultúrák sokasága

Az ellenkultúrák gyakran ugyanúgy megkülönböztethetők az általuk vállalt (vagy elutasított) értékek, mint az értékeik népszerűsítésére alkalmazott módszerek segítségével. Bár megfordított értékeknek egész sorával azonosulhatnak az ellenkultúrák, azok a területek, ahol a domináns értékekkel való szembenállás a legélénkebb, az igazság, az etika és az esztétika problémakörei (MUSGROVE 1974; YINGER 1982). Tehát egy társadalom uralkodó hiedelmei és gyakorlatai némely ellenkultúrabeli csoportok számára ostobának, abszurdnak, gonosznak és erkölcstelennek, avagy akár alpárinak és csúnyának tűnhetnek. Válaszképpen

ezért megtámadhatják a fennálló rendet, és alternatív értékeket népszerűsíthetnek közvetlen politikai cselekvés vagy pedig szimbolikus inverziók révén a képzőművészet, a rituálék, illetve az irodalom területén.

Egyes ellenkultúrák a transzcendentális tudás értékét hangsúlyozzák a tudományos és racionális megismerés útján szerezhető tudással szemben, a megvilágosodást és a misztikus éleslátást az igaz megismerés és jótékony társadalmi változás egyetlen lehetséges útjaként tekintve. A világ megismerésének intuitív módjai belülről jöhetnek, meditáció, énekek, misztikus gyakorlatok, tudattágító kábítószeresek segítségével; avagy kívülről, a természet rejtett erőivel való kapcsolat révén az okkultizmuson, az asztrológián vagy a mágián keresztül (ZICKLIN 1983). Az ilyen gyakorlatok arra szolgálnak, hogy eloszlassák a fennálló képzeteket a szerves és szervetlen élet elemeinek tér- és időbeli kapcsolatáról, és hogy megkérdőjelezzék a tudomány empirikus és logikai eljárásait. Ezeknek az értékeknek a realizációja pszichológiai és/vagy pszichikai visszavonulást kíván egy olyan világtól, melyben a tudomány és a racionális számítás dominál, egy olyan helyre, ahol a megvilágosodás és az extázis elérhető. Azok az ellenkultúrák, melyek az igazság és a jólét misztikus kísérleti megközelítésén alapulnak, vallási szektákban testesülnek meg a különböző korokban, és az USA-ban az 1960-as és 1970-es években virágoztak olyan mozgalmak formájában, mint a Hare Krisna⁴, a Meher Baba⁵ és a Maharaj Ji's Divine Light Mission⁶.

Más ellenkultúrák a hierarchiával, a kiváltságokkal, a hatalommal, a törvénynyel vagy egyéb, az önmegvalósítást és a megfelelő életvitel elérését az egyén szerint gátló akadályokkal való szembenálláshoz kapcsolódva alakulhatnak ki. Ez a szembenállás jelenthet támadást is a technikai és a hivatali ellenőrzés, a családon, a munkaetikán, illetve az osztályon, fajon, nemen, hitbéli meggyőződésen alapuló megkülönböztetés ellen. A társadalmi élet minőségét és irányát illető kifogások mind a politikai baloldalról, mind a jobboldalról származhatnak, az előbbit az intézményi átstrukturálás és az emberi szükségletek kielégítése érdeklí, az utóbbit a régi normák elkopása vagy elpusztítása és a státuszbeli fordulat lehetősége fenyegeti. Mindegyik célja az, hogy elősegítse vagy megőrizze megfelelő életvitellel kapcsolatos vízióját olyan politikai cselekvés révén, mely a viselkedés új normáinak megerősítését célzó nonkonformista vagy illegális te-

⁴ 1965-ben az USA-ban a hinduizmusra alapított, később nemzetközivé vált mozgalom, a Krisna-tudatú hívők közössége, melynek közkeletű elnevezése a hívők által énekelt mantrából származik. (A ford.)

⁵ Tkp. Lovers of Meher Baba 'Meher Baba hívei': az indiai Meher Baba által az 1920-as évek végén a zoroaszteri tanokra alapított, az önzetlen szolgálat szellemiségét hirdető, formális szervezet és rituálék nélküli vallási mozgalom. (A ford.)

⁶ Maharaj Ji Isteni Fény Missziója: a hívei által Isten megtestesüléseként tisztelt, egyébként a követőinek köszönhető meggazdagodása miatt sokat támadott indiai Maharaj Ji által indított, virágkorát az 1970-es években élő vallási szekta. (A ford.)

vékenységtől egészen erőszakos, illetve terrorakciókig terjedhet, melyek kétségbe vonják azt, hogy az állam méltán kisajátíthatja az erőszak jogát. Példák a baloldaliakra az 1960-as és 1970-es évek diákmozgalmainak résztvevői és a hippik (beleértve olyan szélsőséges vagy forradalmi csoportokat is, mint a Weathermen⁷ és a Symbionese Liberation Army⁸ az USA-ban), a jobboldalon pedig ott találjuk a John Birch Society-t⁹, a Ku-Klux-Klant¹⁰ és a neonáci csoportokat.

A személyes kifejező értékeket vagy esztétikai normákat támadó nagyfokú technikai fejlődés legártalmasabb vonásai arra serkenthetik az egyént, hogy opozíciós csoportokhoz csatlakozzon, hogy helyreállíthassa az egyensúlyt az érzékenység és a hideg racionalitás közt, vagy hogy új normákat teremtsen az élet értelmének és szépségének megítélésére. A jólét mellett a nagyfokú technikai fejlődésnek köszönhető az is, hogy feléleszti az erőszakot, a kapzsiságot és a csúfságot, mely a természetes és társadalmi környezetet megfertőzi, s az emberi szellemet elsivárosítja. Az ilyen folyamatokkal szembeni opozíció olyan különféle írók és művészek esztétikai fogantatású ellenkultúráiban talál kifejezésre, akiknek írásai, festményei, zenéi vagy egyéb kreatív produkciói képesek az uralkodó értékek hiteltelenségére, gyengeségeire és abszurdításaira felhívni a figyelmet, s olyan alternatívákat segíthetnek elő, melyeket szerzőik esztétikailag tartalmasabbnak tartanak. A XIX. század romantikusai szolgálhatnak példaként a művészet által a kor technikájának és változásainak pusztító aspektusaira adott ellenkulturális jellegű válaszokra, vagy ott van akár a dadaista mozgalom az irodalomban és a képzőművészetben, mely Svájcban, Franciaországban és az USA-ban alakult ki az I. világháború alatt. Az ellenkultúra témái a huszadik században nagyon sok művészi formában megnyilvánultak. A festészetben példa rá a

⁷ Más elnevezéssel Weather Underground: az 1970-es évek szélsőséges terrorista diákcsoportja (a mozgalom az 1969-ben megszűnt Students for Democratic Society 'Diákok a Demokratikus Társadalomért' egyik utódszervezete volt), az amerikai újbaloldal képviselői, a rasszizmust és az USA imperializmusát támadták. (A ford.)

⁸ Magyarul Szimbiozisban Élők Felszabadító Hadserege. 1974-ben az USA-ban egy radikális nacionalista fekete vezető, General Field Marshall Cinque által indított, egyébként jellemzően iskolázott, felső középosztálybeli fehérekben álló antikapitalista forradalmár szervezet, mely erőszakos terrorakcióival vált hírhedtté. (A ford.)

⁹ 1958-ban a kommunizmus elleni küzdelem céljából létrejött szélsőjobboldali, ultrakonzervatív mozgalom, mely nevét egy Kínában meggyilkolt baptista misszionáriusról és II. világháborús hírszerzőről kapta. (A ford.)

¹⁰ Két szélsőségesen rasszista mozgalom elnevezése, az első az amerikai polgárháború utáni években virágzott, a konföderációs déliek kívánták vele megakadályozni, hogy a négerék politikai jogait gyakorolhassák. A második mozgalom 1915-ben indult, és — bár jóval kisebb társadalmi támogatottsággal — máig működik, tevékenysége továbbra is négerék, illetve polgárjogi aktivisták ellen irányul. (A ford.)

szürrealizmus, a zenében az acid és a punk rock¹¹, az irodalomban pedig az egzisztencializmusnak az egész századon végignyúló hatása (YINGER 1982).

Az eddigiekkel nem merítettük ki azoknak az ellenkulturális csoportoknak a sokaságát, melyek a társadalom fennálló értékei és gyakorlatai ellen alakulnak ki. Az ellenkulturális tendenciák megtalálhatók hátrányos helyzetű csoportokban is, illetve bűnöző tevékenységet folytató egyének vagy nem bevett családi és szexuális szokásoknak hódolók közt.

Az ellenkultúrák nem túl statikus rendszerek, általában a változás állapotában vannak. Idővel a csoport orientációja egy bizonyos kifordított értékrendszerre helyezett hangsúly felől egy másik felé fordulhat, vagy akár megkísérelhetik azt is, hogy kombinálják a szembenállás és a kritika különféle módjait a fennálló társadalmi renddel szemben. Az orientációkon és megközelítéseken belüli ilyen váltások gyakran okoznak belső megosztottságot, s olyan dilemmákat, melyek akár a csoport átalakulásához, bekebelezéséhez vagy bukásához vezethetnek, vagy ahhoz, hogy helyét egy másik veszi át.

2.3. Ellenkultúrák és társadalmi változás

Az ellenkultúrákat, bár gyakran társadalom- és történelemfüggő társadalmi aberrációként vagy másodlagos tünetként értékelve utasítják el a velük való foglalkozást, a társadalom szociális és politikai változásai fontos forrásainak kellene tekinteni. Az ellenkultúrák nagy társadalmi problémákat, feszültségeket és dilemmákat (vagy fenyegető rendellenességeket) emelnek ki, dramatizálnak és jeleznek, s olyan új, kollektív érzéseknek adnak hangot, melyek az uralkodó szellemiséggel ellentétesek (SLATER 1970). Mint ilyenek, a társadalmi változás folyamatának fontos aspektusai. Kétségtelen, hogy nem minden ellenkultúra hordozza ugyanazokat az implikációkat a társadalmi vagy kulturális átalakulásokra. Némelyikük viszonylag elszigetelt, szektás mozgalom, csekély befolyással a fennálló rendre, mások pedig fordított értékeket támogathatnak, melyek túl szélsőségesek vagy túl veszélyesek ahhoz, hogy széleskörű támogatást nyerjenek. Ám az ellenkultúráknak a társadalmi intézményekre és értékekre gyakorolt számos hatása inkább közvetett és nem szándékos, mint tervezett vagy elvárt. A XVII. század közepe Angliájának szembenálló mozgalmait által létrehozott szakadár hagyomány még jóval ezen mozgalmak bukása után is képes volt az ország és az USA politikai történelmét befolyásolni. Hasonlóképpen az 1960-as és 1970-es évek hippijei, akiknek abnormális viselkedését és életstílusát virágko-

¹¹ Acid rock (az *acid* 'sav' az LSD szlengnevezése): az 1960-as évek második felének zenei irányzata, a név utalt a zenével párhuzamosan terjedő, kábítószerkezeléshez kapcsolódó szubkultúrára is. Az acid hatások a hangszerek játékában — például a se vége, se hossza gitárszólókban — nyilvánultak meg. Punk (a szó szleng jelentése a 'prostituált'-tól a 'huligán'-ig változott, másrészt 'értéktelen, rossz minőségű'): a hetvenes évek második felében Angliában indult, anarchisztikus, radikális beállítottságú, a tagadást hirdető mozgalom és zenei irányzat. (A ford.)

rukban széles körben elutasították, jelentős hatással voltak a hatalomhoz, interperszonális kapcsolatokhoz, szexualitáshoz való domináns amerikai attitűdökre. Ráadásul bevett stílussá vált számos nyelvbeli, zenei, öltözködésbeli és művészeti újításuk a nagyobb társadalmon belül.

A társadalmi változás folyamatában játszott ennyire fontos szerepükkel az ellenkultúrák igen beható vizsgálatot igényelnek, mind a társadalomra gyakorolt alkotó, mind pedig a pusztító hatásukkal kapcsolatosan.

3. Összegzés

Minden szubkultúrának van egy megkülönböztető nyelve. Ez a tény nyilvánvaló az etnikai szubkultúrák esetében, melyek legalább részben szülőföldjük nyelvét beszélik az őket körülvevő domináns kultúra nyelve mellett. A különféle társadalmi interakciókból létrejövő szubkultúrák valamelyest különálló beszédközösségekbe ágaznak szét, melyek mind nyelvi tendenciáikban, mind megkülönböztető orientációikban különböznek. Különösen érdekesek azok a szubkultúrák, melyek a nagyobb társadalom ellentmondásaiból jönnek létre. A nyelvi különbségeket kiemeli az a konfliktus, mely létrehozta őket, s aztán virágzó ellenkultúrákká lehetnek. Ahhoz, hogy megfordíthassák a domináns értékeket, meg kell sérteniük a nyelvi normákat, és saját szókincsüket, sőt nyelvtanukat kell hangsúlyozniuk közvetlenül szembenállva az őket körülvevő nagyobb kultúra szókincsével és nyelvtanával szemben. Olykor részleges sikert érnek el, megváltoztatva a társadalom nyelvét, hozzáadva annak szókincséhez saját külön terminusaikat, sőt megváltoztatva a társadalom életét formáló értékeket és attitűdöket.

Irodalom

- ARNOLD, D. O. szerk. (1970): *The sociology of subcultures* [A szubkultúrák szociológiája]. Glendessary Press, Berkeley.
- CLARK, M. (1974): On the concept of 'sub-culture' [A szubkultúra fogalmáról]. *British Journal of Sociology*, 25: 428–41.
- COHEN, A. K. (1955): *Delinquent Boys: The Culture of the Gang* [Bűnelkövető fiúk. (A banda kultúrája)]. Free Press, New York.
- COHEN, P. (1972): Subcultural conflict and working class community [Szubkulturális konfliktus és munkásosztálybeli közösség]. *Working Papers in Cultural Studies* 2. University of Birmingham, Birmingham.
- FINE, A. G.–KLEINMAN, S. (1979): Rethinking subculture: An interactionist analysis [A szubkultúra újragondolása. (Egy interakciós elemzés)]. *American Journal of Sociology*, 85 (1): 1–20.
- GORDON, M. M. (1964): *Assimilation in American Life* [Asszimiláció az amerikai életben]. Oxford University Press, New York.

- HAAN, N.–SMITH, M.–BLOCK, J. (1968): Moral reasoning of young adults: Political-social behavior, family background, and personality correlates [Fiatal felnőttek morális gondolkodása. (Politikai-társadalmi viselkedés, családi háttér és személyiség összefüggései)]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 10 (3): 183–201.
- HALL, S.–JEFFERSON, T. (1976): *Resistance through Rituals: Youth Subcultures in Post-war Britain* [Ellenállás rituálék révén. (Fiatalok szubkultúrái a háború utáni Nagy-Britanniában)]. Hutchinson, London.
- MELTON, J. G. (1988): *The Encyclopedia of American Religions* [Az amerikai vallások enciklopédiája]. 2. kiadás, Gale Research Company, Detroit.
- MERTON, R. (1988): Social structure and anomie [Társadalmi struktúra és anómia]. *American Sociological Review*, 3: 672–82.
- MUSGROVE, F. (1974): *Ecstasy and Holiness: Counter Culture and the Open Society* [Extázis és teljesség. (Ellenkultúra és a nyitott társadalom)]. Indiana University Press, Bloomington.
- PARKIN, F. (1971): *Class Inequality and Political Order* [Osztályegyenlőtlenség és politikai rend]. MacGibbon and Kee, London.
- SLATER, P. E. (1970): *The Pursuit of Loneliness* [A magány keresése]. Beacon Press, Boston.
- THERNSTROM, S. (1980): *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups* [Amerikai etnikai csoportok enciklopédiája]. Belknap Press of Harvard University, Cambridge.
- WILKINS, L. T. (1965): *Social Deviance: Social Policy, Action, and Research* [Szociális deviancia. (Szociálpolitika, szociális cselekvés és kutatás)]. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- YINGER, J. M. (1960): Contraculture and subculture [Ellenkultúra és szubkultúra]. *American Sociological Review*, 25: 625–35.
- YINGER, J. M. (1982): *Countercultures* [Ellenkultúrák]. Free Press, New York.
- ZICKLIN, G. (1983): *Countercultural Communes* [Ellenkulturális közösségek]. Greenwood Press, Westport.

(Fordította Várnai Judit Szilvia)